
Městský veřejný prostor: interpretativní přístup*

PAVEL POSPĚCH**

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

The Urban Public Space: An Interpretative Approach

Abstract: This article presents a theoretical discussion of the concept of public space with respect to its multidimensional nature, its normativity and historicity, and its relationship to private space. Based on de Certeau's distinction between place and space, public space is analysed as a phenomenon transcending the material reality of a city. It is argued that public space is established in the process of interaction between the social reality of the city on the one hand and its regulative processes on the other. The former refers in particular to the phenomenological duality of urban public places, which are perceived as attractive and threatening at the same time. The latter includes internal and external processes of behavioural regulation. Following the classic works of Goffman and Lofland and current research on urban civility and interaction, it is argued that internal regulation establishes an 'urban order' that governs the rules of interaction and behaviour in the urban public space. In conclusion, an interpretative approach to the urban public space is suggested. In this view, the public space, while physically framed by the city's material reality, is itself a process of constant production and reproduction of shared meanings attached to places. As a shared stock of knowledge, it is also subject to learning and ongoing negotiation.

Keywords: city, public space, urban order, social control, rules of conduct

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2013, Vol. 49, No. 1: 75–100

1. Úvod

Veřejný prostor byl jedním z důležitých témat sociologie města v 60. a 70. letech 20. století – a to především ve Spojených státech amerických – následkem vlivných prací Ervinga Goffmana, Jane Jacobs a dalších. Po určitém opadnutí zájmu v 80. letech se téma znovu vynořuje na počátku 90. let. Knihy jako *City of*

* Tento text vznikl v rámci projektu specifického výzkumu na Masarykově univerzitě *Analytické využití teoretických konceptů v sociálních vědách* (MUNI/A/1019/2009). Děkuji kolegyním Lucii Galčanové a Barboře Vackové za kritické čtení jeho první verze. Děkuji také editorovi a oběma anonymním recenzentům, jejichž připomínky přispěly k vylepšení tohoto textu

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Pavel Pospěch, Ph.D., katedra sociologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 60200 Brno, e-mail: pavel.pospach@gmail.com.

Quartz [Davis 1990], *Variations on a Theme Park* [Sorkin 1994] nebo *The Cultures of Cities* [Zukin 1995] otevírají téma veřejného prostoru ve zcela novém kontextu. Objevuje se „vyprávění o úpadku“ [Banerjee 2001: 11], tedy představa, že městský veřejný prostor je ohrožen privatizací, definovanou jako přechod pod soukromou neoliberální správou nikým neregulovaných privátních aktérů [Nissen 2008]. Symbolem tohoto vývoje se stávají předměstská obchodní centra a narativ úpadku městského veřejného prostoru se prosazuje i v diskusích evropských [Allen 2006; Atkinson 2003; Siebel, Wehrheim 2003]. Koncept privatizovaného prostoru s sebou však přináší pozoruhodný obrat. V protikladu k uměle vytvořenému prostoru obchodních center se „tradiční“ městský veřejný prostor začíná jevit jako něco přirozeného a neproblematického. Městské ulice, náměstí či parky jsou konstruovány jako přirozená prostředí městského člověka, jejichž demokratická povaha je ohrožena zásahy soukromých ekonomických zájmů zvenčí [Banerjee 2001].

V 90. letech můžeme pozorovat tentýž jev z jiného úhlu. Ve Spojených státech v předcházejícím desetiletí vyvrcholila liberální politika deinstitucionalizace (propouštění pacientů psychiatrických léčeben do domácí péče). Mnoho propuštěných pacientů však nemělo dostatečné zázemí a skončilo bez domova na ulici [Loukaitou-Sideris, Ehrenfeucht 2009: 43], což paradoxně podnítilo administrativy amerických měst k prosazování neliberálních zákonů a vyhlášek proti bezdomovectví a jeho projevům ve veřejném prostoru.¹ Obdobný proces zažily i postkomunistické země včetně České republiky, kde se po roce 1989 vlivem politických a ekonomických změn objevili ve veřejném prostoru postižení lidé, žebráci, lidé bez domova a další osoby, jejichž integrace do veřejného prostoru byla z nejrůznějších důvodů ztížena. Zkušenost těchto skupin zpochybnila právě představu „přirozeného veřejného prostoru“: být na veřejnosti není univerzálním právem, ale spíše úkolem, jehož splnění není pro každého stejně snadné. Veřejný prostor není oázou svobody mezi budovami ovládanými soukromými vlastníky, ale svazujícím a regulujícím prostředím, jehož produkce a reprodukce představují hluboký společenský problém.

Následující text se snaží představit veřejný prostor jako nepřirozený a nesa-mozřejmý. Budu se v něm ptát na mechanismy, které vznik a fungování veřejného prostoru vůbec umožňují. Jeho cílem je analyzovat veřejný prostor jako vysoce komplexní a strukturovaný proces, který je utvářen skrze procesy vnitřní a vnější regulace, každodenní záměrná a nezáměrná jednání jednotlivých aktérů a jejich nekončící konflikt o výklad a význam prostoru. Mou snahou bude na základě relevantní literatury a empirických příkladů navrhnout interpretativní sociologický přístup k veřejnému prostoru jako k souboru sdílených reprezentací a významů, které se neustále proměňují v procesech sociální interakce. To v praxi znamená určité vymezení se vůči jiným definicím a přístupům k problematice: veřejný prostor lze vymezit například v jazyce práva nebo architektury. Ačkoli

¹ K tématu viz část 4.

tyto diskurzy nelze ze sociologického přístupu vydělit (tak jako nelze z analýzy veřejného prostoru vypustit platné legislativní normy nebo fyzické charakteristiky místa), chtěl bych představit právě takové pojetí, které veřejný prostor vysvětlí především odkazem na jeho sociální, významovou a nemateriální složku (ve vzájemném spoluutváření se složkou materiální).

V první části textu představím toto téma v kontextu dosavadního zkoumání problematiky veřejného prostoru v českém prostředí. Součástí tohoto ukotvení bude i jakýsi stručný pokus o systematizaci dosavadních analýz. Ve druhé části textu se budu zabývat samotnou definicí veřejného prostoru: vedle kritické analýzy přístupů příbuzných disciplín budou prodiskutovány normativní a relační přístupy k problému. V následujících oddílech bude mou snahou postupně představit předpoklady pro navrhovaný interpretativní přístup. V první řadě bude analyzována fenomenologická dualita veřejného prostoru a její souvislosti. Následně se budu věnovat regulačním mechanismům městského řádu a – okrajově – také vnějším mechanismům sociální kontroly. V závěru textu bude v několika klíčových bodech navržen interpretativní přístup k veřejnému prostoru.

2. Veřejný prostor

Sociologická teorie definuje veřejný prostor zpravidla jako takový prostor, do nějž mají všichni za normálních okolností zákonný přístup [Atkinson 2003: 1830; Lofland 1973]. Veřejný přístup také vyžaduje veřejné instituce, které spravují všem přístupný prostor v souladu s „vůlí všech“ [Madanipour 2006: 10]. Podle Lyn Lofland [1989: 453] jde o „nesoukromé části městských sídel, kde se setkávají lidé, kteří nejsou jeden druhému osobně známi nebo jsou známi pouze kategoricky“. O určitou syntézu dílčích definic se pokusili Walter Siebel a Jan Wehrheim, kteří stanovili čtyři dimenze, v nichž se veřejný prostor vyděluje jako specifický vůči soukromému prostoru:

- 1) legální dimenze (zákonný rámec veřejného prostoru je definován veřejným právem a veřejnými institucemi, na rozdíl od prostoru soukromého);
- 2) funkcionální dimenze (veřejný prostor v rámci města zastává především obchodní a politické funkce, kdežto soukromý prostor je vyhrazen procesům produkce a reprodukce);
- 3) sociální dimenze (veřejný prostor představuje „scénu“, prostor soukromí „zákulisí“);
- 4) materiální a symbolická dimenze (veřejný a soukromý prostor jsou odděleny celou řadou architektonických a symbolických prvků) [Siebel, Wehrheim 2003: 19].

Obecně vzato, většinu definic lze shrnout pomocí několika základních charakteristik, kterými jsou (A) multidimenzionalita, (B) normativita a (C) vztah (relace) mezi soukromou a veřejnou sférou. V následujících odstavcích tyto charakteristiky postupně prodiskutujeme.

(A) Reflexe jednotlivých dimenzí veřejného prostoru s sebou hned zkraje přináší důležitou otázku. Martin Matějů [2003: 227] uvádí, že veřejný prostor má svou materiální a nemateriální složku. Jaká je analytická užitečnost takového dělení? Připomeňme, že na toto – řekněme věcné – dělení, je bezprostředně navázáno dělení institucionální: Kdo se má k problematice veřejného prostoru vyjadřovat? Architekti? Urbanisté? Nebo sociologové a etnografové? Otázka je složitější o to, že – jak vyplývá z naznačených definic – pokud se tak jako Lyn Lofland pokusíme vymezit veřejný prostor s odkazem na interpersonální vztahy, odkazu na materiální složku („části městských sídel“) se nevyhneme. Totéž ale platí i naopak. Pokud se nad veřejným prostorem zamýšlí architekt či plánovač, zaměřuje všechny své „materiální nástroje“ k jejich praktickému využití, tedy k nemateriální interakci mezi budoucími návštěvníky. Znamená to, že rozlišení materiální a nemateriální stránky veřejného prostoru je analyticky bezpředmětné? K zodpovězení této otázky se odkážeme na práci Michela de Certeau [1996], na niž později navazují i Marc Augé a další. De Certeau rozlišuje mezi místem (*lieu, place*) a prostorem (*espace, space*). Místo je fyzická, stabilní pozice. Je vyloučeno, aby byly dvě věci na téže místě: na místě, kde stojím já, nemůže stát nikdo jiný. Oproti tomu prostor bere v úvahu veličiny času, směru a rychlosti. Prostor je důsledkem činnosti, aktivity – je to „používané místo“. Ulice (jako místo) se mění v prostor díky chodcům, kteří ji užívají [de Certeau 1996: 80].

Navrhují, abychom dichotomii materiálního a nemateriálního nahradili právě dělením na místo a prostor. A protože sousloví „veřejné místo“ zní v češtině podivně, můžeme si k označení de Certeauova místa pomoci obvykle užívaným pojmem „veřejné prostranství“. V čem nám tato změna pomohla? Především v tom, že veřejný prostor se nyní explicitně jeví jako konstrukce, jako něco, co nemůže vzniknout na rýsovacím stole, ale až ve skutečné interakci obyvatel a návštěvníků města. Veřejný prostor – právě proto, že je prostorem a ne „pouze“ místem – nevzniká ekologicky, odvozením od fyzického prostředí, ale skrze jednání.

Přece jen však musíme de Certeauovo pojetí prostoru poněkud omezit – to proto, že by pro šíři svého záběru nebylo empiricky použitelné. De Certeau například uvádí, že „četba je prostorem vzniklým skrze používání místa, jež je tvořeno systémem znaků – psaným textem“ [de Certeau 1996: 80]. V rámci tohoto textu (a jeho zamýšleného přínosu pro českou sociologii města) je tato definice pojmu „prostor“ příliš široká pro praktické využití. V souladu se Sylke Nissen [2008: 1129] a s dalšími autory se proto soustředíme pouze na prostor města. Ostatně v řadě klasických studií, které se zabývají městskou zkušeností, jsou pojmy „mesto“ a „veřejný prostor“ *de facto* ztotožněny [např. Milgram 1970; Simmel 1997]. Pro účel tohoto textu bude tedy veřejný prostor vymezen jako prostor, který je utvářen na veřejných prostranstvích města.

Tolik na úvod k pojmu „prostor“. Co však s pojmem „veřejné“? Při jeho užívání se vždy částečně odkazuje na legální definici, tak jak je uvedena výše. Jak však ukazují spory ohledně zmíněného problému privatizace, negativní vymeze-

ní veřejného prostranství jako „nesoukromého“ se stává sporným. Stanley Friedelbaum [1999] uvádí případy z USA, kde soudní rozhodnutí propůjčila status veřejného prostranství i soukromě vlastněným obchodním centrům na základě toho, že je do nich „veřejnost přizvána“ [Friedelbaum 1999: 1234]. Zároveň, jak bude ukázáno v části 4, zavádějí městské administrativy (jako správci veřejných prostranství) na tradičních veřejných prostranstvích taková opatření, která odtud část veřejnosti vylučují. Je proto užitečnější odhlédnout od právních definic založených na vlastnictví jednotlivých prostranství a odkázat na uvedené definice, které vymezují veřejný prostor především na základě jeho přístupnosti.

(B) Tím se dostáváme k normativnímu vymezení veřejného prostoru. Myšlenka veřejného prostoru se váže k řecké *agoře*, otevřenému prostoru antických měst, který sloužil jako místo pro obchodní a politickou činnost a také pro řešení problémů, týkajících se občanů řecké *polis* [Mitchell 1995: 116]. Vliv tohoto ideálu je možné vysledovat i v pracích, které se zabývají diskurzivním prostorem veřejné sféry, potažmo vztahem veřejné sféry a veřejného prostoru [Arendt 1958]. Problémem tohoto přístupu je právě jeho ukotvení v normativních spíše než historických předpokladech. Ideál veřejného prostoru je totiž utopický, neboť historie měst nedokládá existenci prostranství, do kterých by měl univerzální přístup skutečně každý. V praxi patřila a patří ke každému městskému prostoru jistá míra exkluze [Mitchell 1995: 116]. To neznamená, že by normativní definice veřejného prostoru byla nepoužitelná – diskurz politiky například produkuje ve vztahu k moderní společnosti celou řadu koncepcí, které jsou striktně vzato utopické. Plyne z ní však poučení pro empirický výzkum: pokud je „veřejné“ vymezeno normativně, stává se jeho praktické etnografické využití problematickým.

(C) Konečně se idea veřejného prostoru negativně vymezuje vůči soukromé sféře – v tomto textu proto hovoříme o „relačním vymezení“. To lze demonstrovat na několika úrovních: Zaprvé jde o dualitu těchto sfér a vlastností, které jsou k nim navázány; veřejný prostor je scénou oproti zákulisí prostoru soukromého [Goffman 1956: 66–86], sférou dobrovolné participace oproti sféře uspokojování potřeb [Mitchell 1997: 321], prostorem viditelného oproti skrytému [Brighenti 2007: 331–332], odcizeného proti komunitnímu [Sennett 2002: 259–268]. Zadruhé, veřejný a soukromý prostor jsou chápány jako navzájem se podmiňující. Sem patří náhled Jane Jacobs [1975] na soukromí jako „dar života ve velkoměstě“: město poskytuje soukromý prostor právě jenom proto, že zároveň nabízí prostor veřejný. Opačný přístup ukazuje například Don Mitchell [1997: 321], „být na veřejnosti“ nutně vyžaduje možnost stáhnout se do soukromí, mít vlastní zázemí, kde se jedinec může věnovat činnostem soukromého charakteru. S tím se k definici veřejného prostoru jaksi mimoděk přidává požadavek na určité soukromé materiální vlastnictví, což je zaznamenáníhodný moment, o němž bude pojednáno v části 5. Zatřetí, velká část literatury se věnuje překreslování hranic soukromého a veřejného v souvislosti s jejich vzájemným prolínáním. Patří sem především analýzy forem vnášení soukromí do veřejného prostoru [Goffman 1972], modelů chování [Lofland 1972] nebo nových technologií [Sterne 2005]. I tato skupina

vymezení v sobě ukrývá osten: vymezení veřejného ve vztahu k soukromému znamená, že se definice jednoho mění v závislosti na druhém. Existuje veřejný prostor v *gated communities*? Existuje v suburbiiích? Pro zodpovězení těchto otázek bychom museli brát v potaz celou řadu okolností, které utvářejí naši proměnlivou představu o povaze privátní sféry, což by znamenalo uvést vymezení veřejného do závislosti na faktorech, které se v samotném veřejném prostoru měst empiricky projevují pouze okrajově.

Z uvedeného vyvstává představa veřejného prostoru jako konstrukce, která vzniká na městských veřejných prostranstvích a kterou lze uchopit ve vztahu k normativnímu ideálu nebo ve vztahu k soukromé sféře. Abychom se dopracovali k navrhovanému interpretativnímu přístupu, je třeba se na proces utváření veřejného prostoru podívat detailně. V jeho základu stojí specifická dualita městské zkušenosti, o níž bude řeč dále, v části 4.

3. Zkoumání veřejného prostoru v České republice

Jelikož je tento text určen české odborné veřejnosti, bylo by dobré se na tomto místě zastavit a nastínit kontury diskuse o veřejném prostoru v ČR. Náplň této diskuse je však natolik odlišná od současných (i minulých) přístupů v USA a v západní Evropě, že bude nejvhodnější představit českou diskusi formou exkurzu, který představuje tato část.

Obecně lze v českém kontextu identifikovat několik základních proudů. První z nich přistupuje k problému veřejného prostoru především z pozice architektů a městských plánovačů. Příkladem takového přístupu jsou práce Vladimíry Šilhánkové: „Veřejné prostory města jsou tvořeny sítí ulic, náměstí, zelených ploch a ostatních prostorů, které umožňují zajistit základní fungování města, pohyb po něm a pobyt v něm. Systém veřejných prostorů je výslednicí dlouhodobého procesu vzniku a růstu města a je v čase poměrně stabilní.“ [Šilhánková 2008: 5] Z řady studií na toto téma lze jmenovat práce ze sborníku editovaného Martinem Nawrathem [Nawrath 2003]. Většina těchto prací se nějakým způsobem vymezuje vůči klasickým teoretikům městských prostorů a také vůči silnému vlivu urbanistických studií Jana Gehla, které byly v devadesátých letech přeloženy do češtiny [Gehl 2000; Gehl, Gemzoe 2002]. V následujícím textu bude oblast zájmu těchto autorů označována termínem „veřejná prostranství“.

Přístup, který částečně přesahuje oblast materiální reality veřejných prostranství, reprezentují především práce v oblasti humánní a sociální geografie [Ouředníček 2006, 2008; Sýkora 2002]. Martin Ouředníček definuje veřejný prostor jako „nezastavěné prostory ve městech a obcích, které slouží různým společenským účelům (např. ulice, náměstí, náves, park). Veřejné prostory jsou přístupné každému bez omezení a představují důležitá místa setkání“ [Ouředníček 2008: 93]. Podobně vyzdvihuje společenské funkce veřejných prostranství i Jana Temelová [2008: 32], která považuje důraz na tvorbu kvalitních veřejných prostranství za určující znak promyšleného urbanismu. V jiném textu [Temelová 2006] se také

zabývá vlivy, které na veřejná prostranství vnáší globalizace a tzv. disneyfikace, skrze jejichž vliv narůstá popularita nových prostorů, jako jsou nákupní centra apod.

Specifický druh úvah o veřejném prostoru reprezentuje proud, který bychom mohli pracovně označit jako „politický“. Svými pracemi sem zasahují Michal Illner a další řešitelé projektu *European Public Spaces – Assembling Information That Allows the Monitoring of European Democracy*.² V jejich pojetí „(spolu s Habermasem) je veřejný prostor chápán jako sociální prostor definovaný spíše procesy a určitou dynamikou než institucemi a geografickými hranicemi, v němž jsou občané podněcováni, aby odložili stranou své soukromé zájmy a přijali perspektivu zájmu veřejného“ [Stachová 2004: 559]. K této perspektivě autoři přidávají institucionální rámec, čímž se jejich zájem o veřejný prostor ustanovuje na tématech, jako je právní rámec Evropské unie, vztahy mezi politickou komunitou a prostředím, síla zastupitelské demokracie atd. [Stachová 2004]. Není těžké v tomto pojetí vysledovat jednoznačný odklon od materiálního pojetí veřejného prostoru směrem k prostoru politické diskuse, která se může snadno odehrávat například na internetu. Podobný přístup sdílí i Petr Fischer [2008], Marie Dohnalová [2005] a především Miroslav Petříček, který veřejný prostor na jednom místě označil za svět, v němž spolu lidé „diskutují, snaží se dosáhnout konsenzu a získávat stoupence“ [Petříček 2004]. Petříček, ač za definující prvek veřejného prostoru považuje komunikaci, však hranice politického proudu překračuje: dynamika veřejného prostoru pro něj představuje „extenzi tváře“, tedy nástroj teatralizace významu. Chaotika veřejného prostoru označuje komplexitu, která ztrácí zakotvení v tělesnosti (a tedy i ve fyzickém prostoru) [Fischer 2008].

Petříčkův přístup přesahuje do poslední skupiny prací, které hovoří především jazyky antropologie, sociologie a sociální psychologie. Jde o skupinu relativně nesourodou a nesystematickou, k níž by se rád přiřadil i tento text. Patří sem například práce Lubomíra Kostroně [Kostroň 2011], která explicitně rozeznává materiální a nemateriální podmínky pro participaci na veřejném prostoru, přičemž mezi nemateriální počítá takové vlivy, jako je vzájemná tolerance nebo důvěra. Kostroně také navazuje na Richarda Sennetta [Sennett 2008], když prezentuje uzavírání se do soukromí jako příznak psychosociální nezralosti. Veřejný prostor pro něj má významnou socializační funkci skrze soužití s neznámými druhými. V podobném duchu o veřejném prostoru hovoří také Matějů [2003: 227–228], který identifikuje funkce veřejného prostoru v rovině sociální integrace, interakce, reprodukce kulturních hodnot atd. Analýza Hany Havelkové [Havelková 1995] přistupuje k veřejnému prostoru z antropologicko-kulturní perspektivy, když dichotomii veřejné-soukromé uvádí do vztahu s genderovými dichotomiemi (mužské-ženské, produkce-reprodukce). Konečně je možné k tomuto proudu částečně zařadit i příspěvky dvou zahraničních autorek, které vyšly v českém prostředí [Erbel n.d.; Nissen 2008].

² Dostupné z: <<http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/82608301EN6.pdf>> [cit. 11. 11. 2011].

4. Cizinec a dualita veřejného prostoru

Základní charakteristikou městských veřejných prostranství je jejich sociální heterogenita. Jak uvádí Fran Tonkiss [2003: 303], sen o veřejném prostoru je snem o „sociální diferenciaci bez exkluze“. Podle tohoto výkladu je nárok na veřejný prostor pro všechny stejný, aniž by sami žadatelé museli být stejní. Rozmanitost se vztahuje k takto pojatému ideálu stejně jako k empirické realitě: pro veřejná prostranství města je charakteristická heterogenní skladba osob a sociálních rolí [Bahrdt 1998] a s nimi spojených typů jednání. „Veřejné“ v sobě proto nutně obsahuje prvek konfrontace s rozdílností. Zároveň však empirické studie ukazují, že právě taková městská prostranství, která vykazují nejvyšší rozmanitost forem jednání a využívání prostoru, jsou nejatraktivnější pro uživatele, a tedy „nejveřejnější“ [Kärholm 2005: 111; Whyte 1980: 17–23].

Heterogenní povaha městských prostranství je bezprostředně navázána na „problém druhého“: setkání s jinakostí vzbuzuje požadavek na její poznání a začlenění do kognitivních struktur – městská jinakost však poznání vzdoruje. Tento efekt shrnul Georg Simmel [1997] v klasické postavě cizince: fyzická blízkost na straně jedné a neobeznámenost na straně druhé utvářejí sociální formu, respektive diskurzivní pozici [Cooper 2007: 226], která je charakteristická právě pro zkušenost veřejného prostoru. Postava cizince se pro veřejný prostor stala určujícím prvkem, jak dokládají práce Lofland [1973], Sennetta [Sennett 2002] a jiných.

„V setkání cizinců není nic předem daného (...), předem dohodnutého, není kde navázat. Setkání s cizincem je událost bez minulosti a často také bez budoucnosti. Usuzovat lze pouze z toho, jak kdo vypadá, jak gestikuluje, z toho, co říká. Není zde místo pro poučení se z vlastních chyb: nikdo nedostane druhou šanci.“ [Bauman 2000: 2]

Hans-Paul Bahrdt [1998] v této souvislosti hovoří o „neúplné integraci“ veřejného prostoru: návštěvníci veřejných prostranství jsou jeden druhému přístupni pouze na základě úzké výše svého rolového repertoáru. Jednání neznámých druhých nám proto neposkytuje žádnou záruku jejich důvěryhodnosti a je tedy na místě se ptát, jak je vůbec možné, že rutinní vzájemná důvěra mezi městskými cizinci funguje. Pokusím se tuto otázku zodpovědět v dalších částech textu.

Neznámé a s ním spojený potenciál konfliktu jsou jednou stranou duality, která je pro městský veřejný prostor charakteristická. Počínaje klasickými studiemi 60. a 70. let (které představovaly klíčovou inspiraci pro pozdější hnutí Nový urbanismus), autoři poukazují na atraktivitu, kterou heterogenita a nepředvídatelnost veřejných prostranství skýtají: to, co lidi nejvíce přitahuje, je přítomnost druhých [Whyte 1980: 19]. Totéž, jinými slovy, konstatuje Jane Jacobs s podivem nad tím, že tato prostá skutečnost byla pro modernistické plánovače 50. let nepochopitelná [Jacobs 1975]. Kontrast s modernistickým plánováním zde není samoúčelný. V zážitku veřejného, v setkání s cizinci na místě, kde se může stát kdykoli cokoliv, je prvek nostalgie, prvek znovuoouzlení, které uniká kleci moderní racionaliz-

ty. Jon Goss [1993: 28] tuto nostalgii označuje pojmem „agorafilie“: je to radost z účasti na něčem, co je vnímáno jako autentické. Přitažlivost takového prožitku, zejména pro mladé lidi, je dokumentována v řadě studií [White 1992]. Lapidárně celou věc shrnuje Kari-Lyn Williamson [2002: 495]: dívat se na to, co dělají lidé na veřejných prostranstvích, a hodnotit, jak to vyhovuje standardům správnosti, jsou pravděpodobně dvě nejpopulárnější možnosti, jak se ve městě zdarma zabavit.

Druhou stranou uvedené duality je pocit ohrožení. Městský veřejný prostor může být vnímán jako ohrožující z týchž důvodů, které mu propůjčují atraktivitu. Nedostatek sdílených závazků v davu cizinců dává vzniknout potenciálu k nebezpečí [Cooper 2007: 206]. Odtud pramení pocit úzkosti a nejistoty v přítomnosti „neznámých druhých“. Stejně jako u dalších charakteristik veřejného prostoru, i zde se nabízí silná historická podmíněnost. Jak uvádí Mark Jayne, Susan Holloway a Gill Valentine [2006: 455], v expandujících městech 19. století byl neustálý příval lidí zvnějšku a z různých společenských skupin zárukou toho, že nepořádek a nebezpečí byly ve veřejném prostoru na denním pořádku. Obecně vzato, není neobvyklé, že problém cizosti a ohrožení je předefinován tak, že za jeho původce jsou označeni příslušníci menšin a nekonformních skupin [Atkinson 2003]. Jde o záměnu v pojmu cizost: univerzální cizost a ohrožení, které jsou modernímu městu až existenciálně vlastní, jsou domestikovány pomocí projekce na viditelně „cizí“ a odlišné skupiny, ať jde o etnické menšiny, bezdomovce nebo nekonformní mládež [Lofland 1973]. S tím konečně souvisí otázka kriminality. Zastánci vlivné „teorie rozbitých oken“ James Wilson a George Kelling v klasické studii [1982] uvádějí, že drobné přestupky proti městskému řádu jsou odrazovým můstkem ke zvyšování kriminality. Podle Wilsona a Kellinga vysílají rozbitá a znovu nezasklená okna (jako příklad drobného nepořádku) zprávu potenciálním zločincům, že v daném sousedství nefunguje neformální sociální kontrola, a zvyšují tím riziko spáchání zločinu. Tato logika často představuje základ pro restriktivní politiku vůči „neřádu“ ve veřejném prostoru, jehož nositeli jsou zpravidla právě příslušníci jmenovaných skupin.³ Siebel a Wehrheim [2003: 27] podotýkají, že města historicky vznikala jako enklávy relativního bezpečí, chráněné hradbami před ohrožením zvnějšku. Modernita tento model převrátila: moderní imaginaci dominují představy městského nebezpečí a městského strachu [Helms, Atkinson, MacLeod 2007: 269] v protikladu s představou „bezpečného života na venkově“.

Dualita veřejného prostoru, jeho nepředvídatelnost a z ní plynoucí ohrožení vystupují v protikladu k praxi městského plánování modernity a k principům instrumentální racionality kapitalismu obecně. Městská ulice se kdykoli může proměnit ze scény každodennosti na scénu karnevalu, bezpečí a normalita každodenní rutiny mohou být narušeny. Otázka zní: Jak je tedy možné, že je život mezi cizinci psychologicky únosný? Jaké adaptační mechanismy nám umožňují pohybovat se rutinně v davu neznámých, nepředvídatelných lidí? Odpovědi na tyto otázky nás vedou k problematice vnitřní a vnější regulace veřejného prostoru.

³ Případovou studii konstrukce „rozbitých oken“ v českém „městě X“ uvádí Matoušek [2010].

5. Vnitřní regulace: městský řád

Chceme-li najít sociologicky distinktivní charakteristiky veřejného prostoru, je pro nás důležité analyzovat především prvky „vnitřní regulace“ – tedy městského řádu, který se vztahuje k jednání ve veřejném prostoru. Samotný termín „městský řád“ přitom není prost ambivalentních výkladů. Jacobs [1975] uvádí, že je nemožné zachytit klíčové prvky městského řádu, neboť tento řád neplyne z nich samotných, ale z jejich souhry. V jiném smyslu pojem používá Lofland [1973]: městský řád je pro ni především „návodem ke čtení“ druhých. V tomto smyslu proto rozeznává řád vzhledový (v jehož rámci posuzujeme druhé na základě jejich vzhledu, což je podle Lofland charakteristické pro raně industriální město) a řád místní (kdy jsou druzí identifikováni podle místa, kde se s nimi setkáme, což je charakteristické pro město pozdní modernity). Oproti oběma uvedeným přístupům lze namítnout, že na empirické úrovni můžeme pozorovat velmi specifické charakteristiky městského řádu, které svou platností přesahují pouhý problém kategorizace druhých. Proto se jeví jako užitečnější pojetí Jana Wehrheima [Wehrheim 2003: 192], který považuje za klíčovou složku městského řádu „komplex pravidel jednání a normativních očekávání, která charakterizují užívání veřejného prostoru“. Takové pojetí městského řádu je vlastní interpretačnímu přístupu, jak ukazuje část 7.

V 60. letech 20. století probíhala v oblastech sociologie a sociální psychologie diskuse o původu městského řádu. Proti Milgramově [Milgram 1970] „teorii přetížení“, která vysvětlovala specifika městského chování jako adaptaci na přemíru smyslových vjemů, vystoupil Philip Zimbardo [1970], který městský řád vysvětloval především v pojmech sociální kontroly a anonymity. Konečně Erving Goffman [1966, 1972] a jeho následovníci ukázali, že specifika chování uživatelů veřejného prostoru přesahují hranici psychologických adaptivních mechanismů, ale nesou v sobě i sociální a komunikační významy. Goffmanův přístup se ukázal jako nejvlivnější. Většina současných studií přijímá jeho předpoklad o existenci jakési implicitní dohody mezi uživateli veřejného prostoru [Wolfinger 1995: 324]. Přes kolektivní povahu této dohody zůstává adaptace na městský řád individuálním problémem: typ jednání, označovaný jako blazeovaný postoj [Simmel 1997: 178], zdvořilá nevšímavost nebo rezignovaná tolerance [Siebel, Wehrheim 2003: 32], je požadavkem na jedince a – jak uvidíme dále – i předmětem jeho socializace. Základním prvkem takového řádu je bezesporu jeho vzájemnost. Nicholas Wolfinger [1995: 324–325] uvádí dvě „základní pravidla městského řádu“: (1) chovat se jako kompetentní chodci; (2) věřit druhým, že se budou chovat jako kompetentní chodci. Na stejný problém odkazuje Lofland [1973]: městský řád je sebereproduktivní a chrání nás už právě pro svou sdílenost. Pokud se dopustím útoku proti druhému, napadám tím systém, který chrání i mne samotného.

Pojem *urban order* (městský řád) se v angličtině částečně překrývá s pojmem *civility*. Williamson [2002: 488] definuje *civility* jako „diskurz neformálních norem a pravidel, týkajících se chování cizinců ve veřejném prostoru“. Sennett [2002: 264] tentýž pojem používá pro jednání, „které chrání aktéry jednoho před dru-

hým a zároveň jim umožňuje být spolu“. V obou případech jde v podstatě o totéž, co jsme označili pojmem městský řád. Protože čeština neumožňuje přeložit široký význam pojmu *civility*, budeme jej překládat v úzkém slova smyslu jako „zdvořilost“. Hned zkraje je však třeba tento termín vyjasnit. Pojem zdvořilost ve svém obecném užití označuje jednání zaměřené na druhé. V případě zdvořilosti, o níž zde hovoříme, to neplatí. Zatímco slušnost, nápomocnost a vlídnost k druhému jsou požadavkem morálního charakteru, a tedy předmětem morálního soudu, zdvořilost jako úcta k městskému řádu je, jak říkají Gabriel Moser a Dennis Corroyer [2001: 612], „chladnější“. Jde o kodifikované, formalizované jednání, které je předmětem úsudku jenom okrajově. Zdvořilost v sociologickém významu je neadresná. Není aktem respektu vůči druhým, ale vůči řádu. Chováme-li se ve veřejném prostoru tak, jak máme, sdělujeme tím svému okolí, že respektujeme onu implicitní dohodu, o níž byla řeč výše. Protože však jde o dohodu implicitní, která je proto vnímána jako křehká, existuje společenský konsenzus na její reprodukci. Goffman [1972] ukazuje, s jakou chutí se lidé věnují „nápravným rituálům“ (*remedial interchanges*), pokud dojde k narušení řádu nebo pokud narušení hrozí. Účastnit se nápravných rituálů, uvádí Goffman, je oblíbenou činností, při níž reprodukuje řád způsobem, který se příliš neliší od durkheimovského „rituálu, v němž společnost oslavuje samu sebe“. Podobně Gill Valentine [2008: 326] vyznívala, že i lidé, kteří mají v osobním kontaktu s druhými jiného etnika sklon k hrubosti, vykazují při rutinním kontaktu rutinní zdvořilost. Je to pochopitelné, neboť jejich jednání je zaměřeno na reprodukci řádu, nikoliv explicitně na druhé.

S neosobním zaměřením městské zdvořilosti souvisí imperativ anonymity. Jak ukázal Sennett [2002], fenomén anonymity se objevuje ruku v ruce s růstem měst v 19. století. V dnešních městech nabývá podoby jakéhosi práva být na veřejnosti neoslovován a nerušen, „neviditelného štítu“, který nás chrání před druhými. Anonymita je úzce spojena se dvěma dalšími charakteristikami veřejného prostoru. Tou první je již uvedená různorodost. Jak upozorňuje Tonkiss [2003: 301], být anonymní znamená také možnost pohybovat se po městě a nebýt vnímán v kontextu etnicity, pohlaví nebo jiných tělesných znaků. Anonymita v tomto kontextu chrání před atributy, které jsou tělesným znakům připisovány, a zároveň vytváří příznivé podmínky pro různorodost těchto znaků. Druhým korelátem anonymity je mobilita: pokud bychom měli na veřejných prostranstvích každý své místo nebo svou pravidelnou trasu, brzy bychom se – tak jako lidé, kteří jezdí do práce stejným autobusem – chtěli nechtě seznámili. Příkladem takových známých prvků jsou pouliční žebraři, kteří mají svá oblíbená místa, nebo prodejci časopisu *Nový Prostor*. Protože jsou však veřejná prostranství sférou neustálé mobility a obměny, poskytují nám podmínky pro anonymitu a „desocializaci“ prostoru, který by v opačném případě hrozil intimitou [Bauman 2000]. To, jak je anonymita svázána s městským řádem, je nejlépe vidět, když dojde k narušení tohoto řádu. V případě požáru, stávků v hromadné dopravě nebo oslavy sportovních výsledků, kdy je narušen rutinní řád města, se spolu cizí lidé začnou samovolně dávat do řeči,

což je za normálních okolností nepřijatelné. Poslední poznámka k anonymitě se týká její specifické povahy. Tak jako v případě zdvořilosti existuje rozdíl mezi běžným významem tohoto pojmu a významem, který je zde popsán, lze totéž říci o anonymitě. Nejde totiž o anonymitu v konvenčním slova smyslu, ale jako o prostou neobeznámenost navzájem si lhostejných lidí: městská anonymita, tak jako celý městský řád, musí být aktivně utvářena a reprodukována. Paradoxně lze říci, že lidé musejí společně pracovat na tom, aby vytvořili prostředí anonymity [Karp 1973].

Anonymita je prvním z „velkých imperativů“ městského řádu. Vedle ní existuje celá řada dalších pravidel, která se k městskému veřejnému prostoru vztahují. Goffman [1966: 24] je souhrnně označuje jako situační náležitosti (*situational proprieties*). Nás budou zajímat jenom ty, které se vztahují k pobytu ve veřejném prostoru. Je přitom třeba zohlednit kontext, jak naznačuje Goffmanův pojem *situational*: pokud je jedinec sám a dopustí se nějakého prohřešku vůči městskému řádu, jde o jinou situaci – s nižší mírou tolerance –, než kdyby totéž provedl jako člen skupiny. Ve druhém případě totiž ostatní členové skupiny poskytují jakousi záruku akterovy přičetnosti [Goffman 1972]. Situační náležitosti jsou tedy jiné podle charakteru sociální jednotky, k níž se vztahují, ale také podle denní a roční doby, podle fyzického uspořádání prostoru atd. Každá výpověď o městském řádu tak již sama v sobě nutně vyžaduje zobecnění.

Nejobecnější pravidlo se týká alokace zaujetí, tedy toho, „co aktér dělá“, ale i všeho ostatního, čím může být zaujat [Goffman 1966: 43]. Nejde přitom o zaujetí psychologické, jak by se mohlo zdát, nýbrž sociální: z hlediska městského řádu nezáleží na tom, čím jsou aktéři zaujati skutečně, ale na tom, co signalizují druhým. Tajný agent, který sleduje podezřelou osobu, je v souladu s městským řádem, pokud u toho naoko hledí do obchodních výloh. Legitimní je i bezdomovec, který usne ve veřejné čítárně – pokud usne s obličejem zabořeným do knihy. Jinými slovy, naší povinností – a zde se opět ukazuje, kolik aktivity vyžaduje reprodukce městského řádu – je aktivně komunikovat s druhými a signalizovat jim povahu našeho zaujetí. Platí, že pobyt ve veřejném prostoru vyžaduje smysluplnou činnost, „hlavní zaujetí“, které je dost silné, aby mohlo být považováno za legitimní. Zároveň však jedinec musí dávat najevo, že je schopen od své činnosti odstoupit, že si nad svým chováním zachovává kontrolu [Goffman 1966]. Dostane-li se do situace, kdy by jeho činnost mohla být mylně vykládána (jako člověk, který leze po kolenou v trávě, protože hledá brýle), je jeho povinností podat „vysvětlivky“ – v daném případě si dostatečně nahlas stěžovat a dávat najevo svému okolí, že viníkem situace není ztráta soudnosti, ale ztracené brýle.

O pravidlech lhostejnosti jsme se již zmínili v souvislosti s problémem anonymity. Jak uvádí Colette Pétonnet [1987], již od dětství se učíme procházet městem tak, abychom na sebe neupozorňovali. Lhostejnost je „tichou výměnou darů samoty a soukromí“ [Tonkiss 2003: 299], což opět odkazuje na závislost mezi soukromým a veřejným světem. Je další velkou zásluhou Ervinga Goffmana, že dokázal tuto specificky městskou lhostejnost pojmenovat: termín zdvoři-

lá nevšímavost [Goffman 1966: 83] se stal součástí kánonu sociologie města. Jde o specifický jev odvrácení zraku a pozornosti, který je přítomen v interakci mezi městskými cizinci, jakési „přepnutí na potkávací světla“. Stejně jako v předchozích případech jde daleko více o zdvořilost než o nevšímavost jako takovou: zdvořilá nevšímavost je znamením toho, že jsme si druhého všimli, a v některých situacích, jak uvádí Whyte [1980: 19], jde o nejspolečenštější formu kontaktu na veřejných prostranstvích. Ovšemže zdvořilá nevšímavost není vždy a univerzálně respektována. Lofland [1972] popisuje kategorii „podivínů“ (*mavericks*), do níž patří malé děti, výrazně excentričtí lidé a osoby dlouhodobě stigmatizované, jimž je snáze tolerováno pravidla nevšímavosti narušit. Porušení pravidla je ale vzájemné: pokud neposkytnu druhým uznání ve formě zdvořilé nevšímavosti, mohu očekávat, že je druzí neposkytnou mně. Opakem zdvořilé nevšímavosti je pak zírání (*staring*) jako příznak něčeho nelidského: v zoo zíráme na zvířata, tak jako v cirkuse nebo v hororu na monstra.

Ostatně, městský řád v sobě nese i metapravidla pro postup v případě narušení pravidel základních. Předně, existují výjimky z imperativu anonymity, které umožňují navázat kontakt s cizincem. Jde o akty každodenní zdvořilosti, jako je tážení se na cestu nebo na přesný čas [Williamson 2002: 488], které však zapovídá pokračování rozhovoru a – jak postřehl Sennett [2002] – v angličtině zpravidla začíná omluvným „*Excuse me...*“. Dále jde o „otevřená místa“, jako jsou například určitá pohostinská zařízení, karnevaly [Goffman 1966: 132] nebo jiné mimořádné události (viz výše), a o „otevřené statusy“, často související se zaměstnáním (ve veřejném prostoru lze oslovit policistu nebo prodavače zmrzliny). Pro otevřené statusy je charakteristické to, že jejich nositelé „nejsou sami sebou“. Policista ve službě vystavuje na veřejnost své „pracovní já“, které se může lišit od jeho soukromého. Stejně tak opilý člověk, u nějž se předpokládá, že jeho indispozice je momentální. Oba tak mohou být bez rizika oslovení, neboť tím nehrozí újma pro jejich skutečné já [Goffman 1966]. Něco podobného lze ovšem říci i o zmíněné kategorii „podivínů“: malé děti, velmi staří lidé nebo lidé dlouhodobě stigmatizovaní ve veřejném prostoru ztrácejí status osoby; ačkoli nemají žádné další skryté *self*, mohou být na veřejných prostranstvích legitimně osloveni.

K metapravidlům patří i zmiňované nápravné rituály. Goffman [1972] mezi ně řadí zejména akty vysvětlení, omluvy a (předběžné) žádosti a prosby. Je charakteristické, že porušení řádu a nápravný rituál jsou nejen součástí stejného „soudního řízení“ [Goffman 1972], ale jsou si i navzájem podobné. Jako příklad stačí uvést běžnou situaci: příběh, pomocí nějž svou žádost legitimizují žebráci.

„Dobrý den, nezlobte se, že obtěžuju, já jsem tady z ... (blízkého města – pozn. autora), mně se stala taková věc, mně ukradli peněženku a já teď potřebuju 20 korun, abych se dostal domů...“ (zaznamenal autor)

Na uvedené výpovědi není podstatná její věcná pravdivost, ale velice jemná hranice mezi porušením řádu a nápravným rituálem. Mluvčí pozdraví a omluví

se, že obtěžuje, čímž dá najevo, že respektuje řád zrovna jako vy a je si vědom toho, že jej porušuje. Vzápětí uvede svůj příběh: někde jinde došlo k porušení řádu (ukradená peněženka), což není jeho vina (ukradli ji oni), a on je nucen nyní sám porušit řád (tím, že osloví cizího člověka se žádostí o peníze), ačkoli není původcem prvotního problému. Zároveň vám nabízí možnost podílet se na nápravě věci (aby se dostal domů): ve výroku je obsažen slib, že darovaná dvacetikoruna zastaví řetězec přečinů proti řádu, protože se žadatel vrátí domů a přestane oslovovat cizí osoby ve městě. Celkem vzato je taková žádost, ač svým samotným podáním porušuje městský řád, především sofistickým nápravným rituálem, který navíc nabízí možnost spoluúčasti na reprodukci řádu, tedy činnost, která, jak uvádí Goffman [1972], je všeobecně oblíbená.

To souvisí s problémem přestupků proti řádu: *everyday incivilities, transgressions of place* [Dixon, Levine, McAuley 2006: 188] nebo *situational improprieties* [Goffman 1966]. Ať jsou terminologicky uchopeny jakkoliv, konstatují Timothy Phillips a Philip Smith [2006: 899], mají jedno společné: jako „neřádné“ je vnímáno takové jednání, které narušuje onen „neviditelný štít self“, o němž byla řeč výše. A jelikož městský řád je, jak jsme viděli, reprodukován pomocí subtilních aktů každodenního jednání, je pochopitelné, že jej mohou výrazně narušit i drobné přestupky. Jednání, které není v souladu s řádem, naznačuje celkové odcizení jeho původce ze sdílené sociální situace [Phillips, Smith 2006] a narušuje vztah rutinní důvěry.

Jaké skupiny jsou vnímány jako původci neřádného jednání? Zmínili jsme se již o žebrácích, kteří porušují pravidla anonymity a lhostejnosti tím, že oslovují druhé s žádostí o osobní pomoc. John Dixon, Mark Levine a Rob McAuley [2006] se obšírně zabývají pitím alkoholu na veřejnosti, které je vnímáno jako esteticky nevhodné, omezující a ve svých důsledcích ohrožující ostatní uživatele místa.⁴ Třetí skupinou osob, která zaujímá prominentní místo mezi analýzami „neřádu“, jsou lidé bez domova [Amster 2003; Mitchell 1997]. Ti představují specifickou formu ohrožení: tím, že nemají k dispozici soukromý prostor, do něž by se mohli uchýlit, jsou lidé bez domova nuceni vykonávat své fyzické potřeby na veřejných prostranstvích. Jak však uvádí Mitchell [1997], právě tyto činnosti narušují většinově sdílenou definici veřejného prostoru, který je vnímán jako prostor dobrovolné participace. Bezdomovci, kteří na veřejných prostranstvích pobývají nedobrovolně a vykonávají zde činnosti, které jsou nutné (vedle uspokojování fyzických potřeb, jako je vyměšování, jídlo nebo spánek, jde i o soukromé aktivity sociálního charakteru, například partnerské hádky), jsou proto logicky vnímány jako ohrožující skrze možnost předdefinovat „náš“ veřejný prostor.

Tento krátký výčet ohrožujících skupin vede k zajímavé paralele: právě pití na veřejnosti a částečně žebrání se v posledních dvaceti letech stalo ve velkém množství českých měst (mj. Praha, Brno, Litoměřice, Třebíč, Ústí nad Labem)

⁴ Jak je pro dualitu městské zkušenosti charakteristické, i pití alkoholu na veřejných prostranstvích může být vnímáno jako pozitivní [viz Jayne, Holloway, Valentine 2006].

předmětem represe na základě městských vyhlášek.⁵ V době vzniku tohoto textu se navíc ve veřejném diskurzu vynořuje jako důležitý problém právě bezdomovectví: zástupci pražského magistrátu veřejně navrhovali myšlenku vysídlení bezdomovců na okraj města (v rámci tzv. Akčního plánu bezdomovectví), touto agendou se intenzivně zabývá Ministerstvo vnitra.⁶ Pozoruhodné na celé věci je, že provinění proti právu a proti městskému řádu padají na hlavy týchž skupin. Jinak řečeno, explicitně normativní (zákonný) řád a implicitně instrumentální (městský) řád se vymezují vůči stejnému „druhému“. Ještě jinak řečeno, hodnotová racionalita místních vyhlášek (které staví narušitele do protikladu k obecně uznávaným hodnotám čistoty, pořádku a hygieny) se setkává s účelovou racionalitou městského řádu. Jde o setkání, které je jenom zdánlivě náhodné: analýza diskurzů čistoty a pořádku (která by byla nad rámec tohoto textu) odhalí zdroje homologie obou řádů [Matoušek 2010].

6. Vnější regulace: sociální kontrola

Na začátku třetí části jsme městský řád označili zjednodušeně jako „vnitřní“ regulativ veřejného prostoru. Není to přesné, neboť reprodukce řádu vyžaduje aktivní participaci aktérů, a tedy formu vnějšího zásahu. Nejde však o tak výrazný zásah, jaký představuje druhý regulativ, tedy produkce a reprodukce řádu skrze vnější prostředky sociální kontroly.⁷ Na tomto místě však onomu druhému způsobu nebude věnována taková pozornost. Ne proto, že by se veřejného prostoru netýkal, naopak, téma zásahu vnějších mechanismů sociální kontroly do veřejného prostoru města je předmětem řady studií [namátkou Coleman 2004; Lomell 2004], a to zejména v souvislosti s procesem tzv. privatizace veřejného prostoru [Nissen 2008]. Přece jen však jde o způsob regulace prostoru, který je vlastní spíše prostorům soukromým či poloveřejným, jako jsou předměstská obchodní centra [Pospěch 2009]. Věnujeme mu proto jenom několik poznámek, které budou v závěru vztaženy k cíli tohoto textu.

Regulace prostřednictvím mechanismů sociální kontroly často vychází z předpokladu, že městský řád je nefunkční. Pokud například z různých důvodů přestanou fungovat „oči na ulici“ [Jacobs 1975], tedy mechanismy přirozeného

⁵ Viz obecně závazná vyhláška č. 12/2008 (Praha), č. 5/2010 (Brno) a další. Právo obcí regulovat pití alkoholu ve veřejném prostoru bylo stvrzeno nálezem Ústavního soudu sp. zn. Pl.ÚS. 11/09 ze dne 7. 9. 2010. K problematice těchto vyhlášek viz dále.

⁶ Viz Akční plán problematiky bezdomovectví 2010–2013, schválený Radou hl. m. Prahy dne 17. 8. 2010 (usnesení č. 1262); Ministerstvo vnitra ČR. 2011. „Ministerstvo vnitra se zaměřilo na problematiku bezdomovectví.“ [online]. Praha: Ministerstvo vnitra ČR [cit. 11. 11. 2011]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/clanek/ministerstvo-vnitra-se-zamerilo-na-problematiku-bezdomovectvi.aspx>>.

⁷ Oddělení obou způsobů regulace – vnějšího a vnitřního – je samozřejmě pouze analytické. V jakékoli konkrétní situaci konkrétního místa vždy dochází k jejich směšování.

dohledu, může být na vylidněná místa nainstalována kamera průmyslové televize (CCTV), která poskytne dohled „umělý“, vnější. Právě kamerové systémy CCTV patří k nejkontroverznějším prostředkům sociální kontroly [Lianos 2004]. Vedle nich se v městských veřejných prostorech objevují jako prostředky sociální kontroly legislativní nástroje, především ve formě místních vyhlášek. Jde často o iniciativu zaměřenou na specifickou skupinu nebo specifický druh činnosti: kromě výše uvedeného žebrání a pití alkoholu může jít například o skateboarding, spaní na ulici, potulku nebo pouliční prodej [Coleman 2004; Mitchell 1997]. Příklady těsnější regulace jsou rozšířenější ve městech USA než v Evropě: podle více než 10 let starého šetření v roce 1999 mělo 86 % amerických měst nějakou formu legislativy proti žebrání a 73 % proti spaní na veřejnosti [Amster 2003].

S problémy dohledu a regulace jednání souvisí problém sociální exkluze: aktér, který poruší pravidla stanovená vyhláškou a je přitom zachycen mechanismy dohledu, může být z daného prostoru vyloučen. V ohraničených prostorech, jako jsou komerční budovy, jde zpravidla o fyzické vyvedení. Ve veřejném prostoru současných měst, která postrádají možnost vyhnat nežádoucí elementy za městské hradby, jde zpravidla o kombinaci dvou postupů. V prvním případě jde o právní vymezení hranic přípustné prostřednictvím městských vyhlášek, tedy o exkluzi jednotlivých druhů jednání [viz též Coleman 2004]. Druhý postup vymezuje fyzické hranice prostoru, který má být regulován. Zpravidla jde o centra měst [viz Loukaitou-Sideris, Ehrenfeucht 2009; též výše citované vyhlášky]. Narušitelé pořádku potom mohou být exkludováni mimo hranice takto vytyčené oblasti.

Vzrůstající využití regulativu sociální kontroly bylo popsáno jako snaha o sanitizaci [Dixon, Levine, McAuley 2006: 190], respektive purifikaci [Sennett 2008] veřejného prostoru. Oba termíny jazykově odkazují na snahu vyčistit městský veřejný prostor, zbavit jej neřádu a deviace. Řada autorů se však obává, že pod představou neřádu, respektive „nečistoty“ se ukrývá velice jemná hranice mezi nepořádkem a odlišností [Frevel 2006], která může být definována například na základě třídy či etnicity [Vacková, Galčanová, Hofírek 2011: 640]. Sociální kontrola ve formě dohledu, regulace jednání a exkluze tak může nejen odstraňovat prvky neřádu, ale zároveň přispívat k homogenizaci veřejného prostoru. Odstranění odlišnosti znamená odstranění postavy cizince. Jak uvádí Sennett [2002], jde o snahu, která, ač psychologicky atraktivní (neboť jejím konečným ideálem je nahrazení neosobnosti města intimitou), je zároveň hluboce antiměstská. Prostředky dohledu zároveň omezují městskou anonymitu a představují tak výrazný zásah do vnitřní regulace veřejného prostoru.

7. Městský veřejný prostor: interpretativní přístup

Jako výchozí bod k vysvětlení interpretativního přístupu poslouží Simmelova klasická otázka: „Jak je vůbec společnost možná?“ [Simmel 1910]. Mnozí sociologové a autoři učebnic považují tuto otázku za centrální, definující problém

sociologického bádání vůbec. Pro účely tohoto textu ji budu parafrázovat: Jak je vůbec veřejný prostor možný?

V úvodu tohoto textu bylo zdůrazněno, že městský veřejný prostor není samozřejmý. Dobrý příklad nám poskytují romány 19. století, konkrétně žánr *Bildungsroman*, jehož častým hrdinou je mladý muž, který přichází z prostředí venkova do města (k významným autorům tohoto žánru patří Gustave Flaubert, Émile Zola, Stendhal a další). Setkání s městem, vstup do veřejného prostoru, představuje šok: mnohost, rozmanitost a nepředvídatelnost městského davu vzbuzuje v hrdinovi vzrušení a zároveň strach. Tento silný zážitek je pro dnešního čtenáře pochopitelný, ale nesdílený: sami ve veřejném prostoru podobné emoce zakoušíme v mnohem menší míře. Otázkou je, jak je to možné. Jak je možné, že konfrontace, kterou bylo možné zakoušet jako ochromující, se pro nás stala automatickou denní rutinou? Tedy znovu: Jak je veřejný prostor možný?

Domnívám se, že odpověď je třeba hledat ve sdílené zkušenosti, ve společné zásobě vědění. Ta je primárním předmětem interpretativní analýzy. Abychom se mohli stát kompetentními uživateli obchodu s potravinami, fotbalového stadionu nebo kostela, musíme se naučit významům těchto míst a pravidlům jednání, která se k nim vážou. Totéž platí i pro městský veřejný prostor: abychom se stali jeho kompetentními uživateli, musíme ovládat zásobu vědění, která se k němu váže. Lyn Lofland [1973: 102] označuje tento proces jako prostorovou socializaci (*locational socialization*). Když malé dítě pustoší police v obchodě s potravinami, matka je poučí, že obchod je místo k nakupování, ne ke hraní. Místem na hraní je hřiště, ale ani tam se nesmějí zahazovat obaly od bonbonů, a v knihovně je třeba šeptat. Analogická pravidla platí i pro veřejný prostor města, ač jde mnohdy o pravidla implicitní. Jde o sdílené reprezentace, souhrn významů a souvisejících pravidel.

Na místě je otázka, jak tato zásoba vědění vzniká a jak se proměňuje. K ilustraci tohoto procesu si vypůjčím příklad, který, ač odkazuje k jinému fyzickému prostoru, dobře reprezentuje interpretativní optiku. Michel Foucault v rozhlasové přednášce o pojmu heterotopie [cit. in Johnson 2006] uvádí příklad dětské hry. V nepřítomnosti rodičů si děti hrají v domě, přičemž jejich hra přetváří prostor domu: z postele se stane skříň, na zahradě vznikne bunkr nebo pevnost. Tato „subverzivní činnost“ [Kotsakis 2011] trvá až do momentu, kdy se rodiče vrátí domů a svým jednáním navrátí věcem původní význam. Peter Johnson [Johnson 2006: 76] doslova uvádí, že dětská hra vytváří jiný prostor (*produces a different space*). Tato formulace je v kontrastu s termínem *production of space*, jak jej zavedl Henri Lefebvre [1991], který o utváření prostoru hovořil v marxistických termínech dominance a moci. Ve Foucaultově příkladu je prostor utvářen skrze významy, které jsou mu různými aktéry připisovány. To, že každodenní jednání aktérů může připisovat prostoru významy, které jsou sdílené a vstupují do konfliktu s významy, které prostoru připisují jiní aktéři, je jedním z centrálních předpokladů interpretativního přístupu.

Samozřejmě, domyslíme-li Foucaultův příklad do konce, dostaneme se k problému moci: jsou to nakonec rodiče, kdo má moc určit definitivní „správný“ význam prostoru. Ve veřejném prostoru měst však neexistují pouze mocní rodiče

a bezmocné děti. Pluralita aktérů, o níž byla řeč výše, znamená také pluralitu zájmů a konfliktních linií, skrze niž může i jednání zdánlivě marginalizovaných skupin ovlivňovat reprezentace prostoru. Skrze každodenní jednání aktérů jsou prostoru připisovány významy. Lynn Staeheli a Albert Thompson [1997] ve své analýze uvádějí příklad takového procesu formou explicitního, formalizovaného jednání, zároveň však dodávají, že často jde o jednání implicitní, které sami aktéři nevnímají jako součást procesu vyjednávání významů [1997: 31]. Vyjednávání a konflikt jsou z hlediska interpretativního přístupu základními konstitutivními prvky veřejného prostoru [Loukaitou-Sideris, Ehrenfeucht 2009: 9].

Pomozme si dalším příkladem: na určitém veřejném prostranství se začnou pravidelně scházet lidé bez domova. Dochází k procesu „přivlastnění teritoria“ (*territorial appropriation*) skrze jeho užívání [Kärholm 2007: 441]. Správa daného prostranství zareaguje tak, že sedací plochy – římsy, obrubníky atd. – vybaví mechanismy, které znepřístupňují nebo znemožňují jeho využití k odpočinku. Význam místa jako „bezdomoveckého prostoru“ však již byl ustanoven a kolemjdoucí se začnou tomuto prostranství vyhýbat. V konečném důsledku se bezdomovci přesunou jinam, ale ze stigmatizovaného místa se stane neudržovaná „země nikoho“, kde se hromadí odpadky. Mnoho takových míst v ČR lze nalézt v okolí nádraží a dopravních uzlů. Jejich vznik (*production*) by bylo jistě možné chápat jako výsledek mocenského zásahu samosprávy, takové chápání by však nebylo přesné: vzniklý prostor neodpovídá představám ani jedné ze skupin, které se procesu vyjednávání – explicitně či implicitně – zúčastnily (bezdomovci, kolemjdoucí chodci, městská samospráva). Úplné vysvětlení vzniku takového prostoru poskytne pouze analýza konfliktu a vyjednávání jeho významů.

Interpretativní optika umožňuje také vysvětlit procesy i na úrovni větších městských celků: jsou-li ulice určité městské čtvrti nebo její části považovány za nebezpečné – „no-go“ – prostor, lze pravděpodobně identifikovat konkrétní příčiny v oblasti městského plánování, zónování, distribuce ekonomických nerovností atd. V určitém bodě se však reprezentace tohoto prostoru odpoutávají od svých politických a ekonomických příčin. Existuje řada případů, kdy určitá část města získala reputaci (sdílený význam), která však již neodpovídá skutečnosti. Důvodem je, že na utváření a proměnách těchto významů participuje řada různých aktérů: média, veřejnost, rodiče (kteří svým dětem zakazují oblast navštěvovat), realitní agentury a další. Význam místa proto začíná žít svým vlastním životem, pro nějž jsou ekonomické a politické faktory pouze jedněmi z mnoha.

Takovéto chápání veřejného prostoru – skrze jeho významy a sdílené reprezentace – odpovídá Borerově návrhu kulturního přístupu v sociologii města [Borer 2006]. Michael Borer explicitně uvádí, že obrazy, reprezentace a významy města mají být analyzovány z kulturní, interpretativní perspektivy [Borer 2006: 181]. Vrátime-li se k našim příkladům, vidíme místa, „kam se nechodí“, „kde se scházejí bezdomovci“, „kde si hrají děti“. Tyto významy jsou obdobné těm, které byly uvedeny výše (na hřišti se neodhazují papírky od bonbonů), a nakonec i těm, o nichž byla řeč ještě výše – v části o vnitřním regulativu veřejného prostoru: ve veřejném prostoru se nezájímá, neoslovují se tam cizí lidé, nespí se tam a nevyřizují

se tam rodinné hádky. Aby byl veřejný prostor možný, musejí jeho uživatelé sdílet určitou zásobu vědění, určitou sadu významů.

Jelikož tyto významy jsou předávány v procesu prostorové socializace [Lofland 1973] a vyjednávány v neustálé interakci rozmanitých skupin aktérů, nemůžeme o veřejném prostoru hovořit substantivně (jako o něčem, co je), ale pouze performativně: jako o něčem, co je stále znovu utvářeno, definováno a vyjednáváno. Veřejný prostor tedy není totéž co materiální veřejná prostranství (viz výše uvedené de Certeauovo rozlišení místa a prostoru), nýbrž je něčím, co v podmínkách těchto prostranství vzniká.

Takovýto pohled na veřejný prostor není možné získat, spolehne-li se na stávající přístupy v sociologii města. V pracích tzv. losangeleské školy (souhrnné označení, které používá Borer [2006]), jejichž centrálním motivem je narativ úpadku veřejného prostoru [Banerjee 2001], otázka, jak je veřejný prostor možný, zohledněna není. Práce autorů, jako je Mitchell [1995, 1997], Smith [1996] nebo Sorkin [1994], konceptualizují veřejný prostor jako ohrožený privátními ekonomickými zájmy (privatizace) a neoliberální správou, aniž by podrobily zkoumání samotné předpoklady existence veřejného prostoru. Veřejný prostor je v tomto pojetí *samozřejmý*: jde o historicky daný atribut města, jehož existence je nyní ohrožena konkrétními vlivy – a až tyto vlivy jsou předmětem zájmu. Tento přístup je pochopitelný, uvážíme-li příbuznost losangeleského přístupu se školou politické ekonomie měst 80. let, reprezentovanou pracemi Henriho Lefebvreh, Davida Harveyho či Manuela Castellse. Jak správně upozorňuje Borer [2006: 178], přístup politické ekonomie nemůže detailně studovat jednání aktérů, aniž by je uvedl do souvislosti s širšími ekonomickými zájmy a motivacemi. Výše uvedený rozpor v pojmu *production of space* mezi Foucaultovým příkladem a pojetím Lefebvreh je toho výmluvným příkladem. Pravidla chování a významy veřejného prostoru, které byly v tomto textu shrnuty v části o vnitřním regulativu, nelze vysvětlit pouze z pozic marxistické politické ekonomie.

Je tedy pochopitelné, pokud se interpretativní přístup jeví jako návrat k urbánní sociologii 60. let 20. století (k níž ostatně odkazuje i jeho název). Nelze však říci, že by interpretativní analýza pouze „oprašovala“ koncepce Ervinga Goffmana či Lyn Lofland. Naopak, současné proměny veřejného prostoru, které tak úspěšně konceptualizovali představitelé losangeleské školy, představují nové pole pro interpretativní analýzu právě proto, že významy, jejich vyjednávání a konflikt stojí v centru současných změn. Regulací veřejného prostoru prostřednictvím vyhlášek prosazují městské administrativy svou reprezentaci veřejného prostoru – proti nim explicitně vystupují aktivisté.⁸ Zároveň jsou však tyto významy implicitně konfrontovány skrze každodenní jednání marginalizova-

⁸ Viz nedávné protesty proti zákazu provozování pouliční hudby ve dvou největších městech ČR. Dostupné z: <<http://www.prazskenovinky.cz/zpravy/z-regionu/hudebnici-chteji-zrusit-zakaz-poulicniho-hrani/>; http://brno.idnes.cz/poulicni-umelci-se-bouri-proti-zebracke-vyhlasce-fb4-/Brno-zpravy.aspx?c=A100603_203203_brno-zpravy_bor> [cit. 11. 11. 2011].

ných skupin, které se po roce 1989 staly ve veřejném prostoru českých měst viditelnějšími. Nemusí však jít pouze o skupiny marginalizované: vyhlášky o zákazu pití alkoholu na veřejnosti vytvářejí legislativní rámec, v němž dochází ke každodennímu vyjednávání významů mezi studující mládeží, městskou a státní policií, bezdomovci a dalšími skupinami.⁹ Jde v nich o to, zda „se na veřejných prostranstvích pije alkohol“, o morální, estetické a hygienické souvislosti této skutečnosti a také – což je právě doménou interpretativní analýzy – o to, zda se místo, „kde se pije alkohol“, nemůže snadno stát místem, „kde jsou kolemjdoucí oslovováni opilými lidmi“, což, jak bylo vysvětleno výše, je pro veřejný prostor nepřijatelné a v rozporu s pravidly neosobní městské zdvořilosti. Bylo by možné uvést i jiné příklady: například politika exkluze v kvaziveřejném prostoru nákupních center nepředstavuje jenom proces fyzického vymístění nežádoucích osob, ale je i prostředkem k prosazování reprezentace „rodinného prostoru“ [Pospěch 2012].

Z fenomenologicky založeného hlediska interpretativního přístupu lze uvedené procesy konceptualizovat jako konflikt o definici normality [Goffman 1966]. Například Siebel a Wehrheim [2003: 33] uvádějí, že před sto lety bylo močení na veřejnosti v evropských městech tolerováno, líbání naopak ne. Podobně lze v historii městského veřejného prostoru sledovat vývoj standardů normality ohledně přítomnosti osamocených žen na veřejných prostranstvích [Loukaitou-Sideris, Ehrenfeucht 2009], přítomnosti dětí [Baldwin 2002] atd. Z hlediska interpretativní analýzy je lze interpretovat například takto: Jaká míra jednání, které je v naší společné zásobě vědění vnímáno jako soukromé, je přípustná ve veřejném prostoru? Je „normální“ (tedy v souladu s našimi reprezentacemi), že na veřejných prostranstvích lidé spí, svačí, hádají se, muži chodí do půl těla vysvlečení?

Tyto příklady jsou záměrně formulovány tak, aby poukázaly na důležitou skutečnost. Například Peter Baldwin [2002: 593] uvádí, že být na ulici po setmění bylo v amerických městech 19. století normální pouze pro děti z dělnického prostředí. Středostavovským dětem byla noční ulice zapovězena. To ukazuje, že vyjednávání významů veřejného prostoru nelze oddělit od strukturálních faktorů, jako je například třídní příslušnost. Strukturální faktory se významně projevují i jinde. Hovoříme-li o vyjednávání významů veřejného prostoru, musíme zohlednit skutečnost, že různé skupiny aktérů do tohoto procesu vstupují z různých mocenských pozic: „hlas“ konkrétního bezdomovce nebude mít v procesu vyjednávání tutéž sílu jako hlas konkrétního hlídkujícího policisty [Mitchell 1995]. Nejde sice o čistě strukturální problém (například sdílená definice „žebračka“ bude v řadě evropských měst rozdílná v závislosti na kulturních faktorech: role žebroty je odlišná v sousedstvích, kde je převažujícím náboženstvím islám

⁹ To, že praktická implementace vyhlášek bude sporná, se dobře ukázalo v případě brněnské vyhlášky č. 5/2010, jejíž projednávání provázely spory o to, zda má být aplikována při konání oficiálních městských akcí, politických shromáždění či „na akcích, jichž se účastní primátor, jeho náměstci nebo starostové městských částí“. Dostupné z: <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/brno-zakazalo-piti-alkoholu-a-zebrani-na-ulici_169350.html> [cit. 11. 11. 2011].

a definice normality jsou ovlivňovány jinými etickými principy), avšak při jeho analýze nemůžeme nechat strukturální faktory stranou.

Interpretativní přístup proto představuje pouze jeden z analytických pohledů, který nelze aplikovat nezávisle na podmínkách sociální struktury. Jeho příslib nespočívá v tom, že nahradí stávající přístupy ke zkoumání městského veřejného prostoru. To není ani ambicí tohoto textu. Jeho ambicí je naopak poukázat na možnosti analýzy, které vyvstanou, budeme-li nahlížet veřejný prostor skrze významy a sdílené reprezentace. Jinými slovy řečeno, není možné sociologické zkoumání veřejného prostoru redukovat pouze na interpretativní perspektivu. Zároveň není však možné je redukovat pouze na soubor materiálních veřejných prostranství ve městě (řečeno parafrází slavného Geertzova výroku: „sociální vědci nezkoumají města, nýbrž ve městech“¹⁰). Nelze je redukovat ani na ekonomické vztahy a vztahy sociální struktury, jak by mohlo vyplynout z analýzy z pohledu politické ekonomie či losangeleské školy. V obou těchto případech bychom se totiž museli spokojit s pojetím veřejného prostoru, který je samozřejmý, stejně jako černá skříňka, do níž nemůžeme nahlédnout. Sociální vědci by potom byli odkázáni na sledování proměn vodních proudů, které se skříňkou manipulují, popřípadě ji stahují ke dnu, neměli by však možnost nahlédnout dovnitř. Soudím, že právě v době významných proměn městského veřejného prostoru by takové vidění bylo ochuzující.

8. Závěr

Peter Berger ve své klasické knize *Invitation to Sociology* [Berger 1966: 38–40] pokukuje na rozdíl mezi problémem sociologickým a problémem sociálním: sociální problém vzniká tam, kde něco nefunguje, jak má, a je třeba sjednat nápravu. Problémem sociologickým je naopak to, že něco funguje: jak je možné, že funguje společnost, rodina, veřejný prostor, ptá se sociolog. V tomto textu jsem se snažil položit otázku po Bergerově vzoru. Městský veřejný prostor, který jsme si navykli vnímat jako prostředí samozřejmé, sloužící nanejvýš jako pozadí pro naši činnost, lze pomocí interpretativní analýzy postavit do centra zkoumání: Jak je možné, že funguje? Není pochyb o tom, že pro jeho fungování jsou klíčové předpoklady politické a ekonomické, stejně jako samotná materiální realita veřejných prostranství, na nichž se veřejný prostor odehrává. Zároveň však není ani pochyb o tom, že tyto vlivy samotné k vysvětlení veřejného prostoru nestačí. Role interpretativního přístupu spočívá v tom, že skrze analýzu významů a reprezentací, které se ve veřejném prostoru konstituují, vyjednávají, konzervují, mění, zanikají a navzájem utkvávají, dovede popsat a rekonstruovat prostor jako aktivně utvářený a sdílený soubor významů.

¹⁰ Původní citace zní takto: „The locus of study is not the object of study. Anthropologists don't study villages (tribes, towns, neighborhoods...); they study in villages.“ [Geertz 1973: 6]

Specifika interpretativního přístupu propůjčují sociologii města možnosti, které lze využít v dalším empirickém výzkumu. Především jde o důraz na každodenní jednání aktérů a skupin aktérů jako významotvorný, a tedy (často implicitně) konstruktivní prvek. Kategorie významu je postavena do popředí, což umožňuje porovnávat její proměny v závislosti na faktorech sociální struktury, trhu či politického systému, ale také „měkkých“ faktorech sdílené historie, reputace, postojů a schémat laické epistemologie, jejichž důležitost nelze v žádném případě opomenout. Konečně se interpretativní analýza soustředí na definice prostorů a umožňuje tak zkoumat, jak se z „plácku“ stane „veřejný prostor“ a naopak, jak se ze „stanice metra“ stane „drogové doupě“ a z „chodníku před supermarketem“ například „promenáda“. Ve všech těchto případech si interpretativní sociolog musí vzít na pomoc i další analytické přístupy, neboť samotná interpretativní analýza k pochopení městského prostoru nestačí. Umí však nahlédnout do jeho útrob a vidí, jak se velké symbolické systémy utkávají s malým každodenním jednáním v nekonečném zápase o tvorbu města.

PAVEL POSPĚCH je odborným asistentem na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Působí jako sociolog v Ústavu zemědělské ekonomiky a informací. Specializuje se na problémy sociologie města a prostoru, studium obchodních center a problematiku venkova a konstrukce rurality.

Literatura

- Allen, John. 2006. „Ambient Power: Berlin's Potsdamer Platz and the Seductive Logic of Public Spaces.“ *Urban Studies* 43 (2): 441–455.
- Alter, Robert. 2005. *Imagined Cities: Urban Experience and the Language of the Novel*. New Haven: Yale University Press.
- Amster, Randall. 2003. „Patterns of Exclusion: Sanitizing Space, Criminalizing Homelessness.“ *Social Justice* 30 (1): 195–221.
- Arendt, Hannah. 1958. *The Human Condition*. Chicago: Chicago University Press.
- Atkinson, Rowland. 2003. „Domestication by Cappuccino or a Revenge on Urban Space? Control and Empowerment in the Management of Public Spaces.“ *Urban Studies* 40 (9): 1829–1843.
- Bahrtdt, Hans-Paul. 1998. *Die moderne Grossstadt*. Opladen: Leske und Budrich.
- Baldwin, Peter. 2002. „Nocturnal Habits and Dark Wisdom: The American Response to Children in the Streets at Night, 1880–1930.“ *Journal of Social History* 35 (3): 593–611.
- Banerjee, Tribid. 2001. „The Future of Public Space.“ *Journal of the American Planning Association* 67 (1): 9–24.
- Bauman, Zygmunt. 2000. „Urban Battlefields of Time/Space Wars.“ *Politologiske studier* 7: 1–8.
- Berger, Peter L. 1966. *Invitation to Sociology*. Harmondsworth: Penguin.
- Borer, Michael. 2006. „The Location of Culture: The Urban Culturalist Perspective.“ *City & Community* 5 (2): 173–197.
- Brighenti, Andrea. 2007. „Visibility: A Category for the Social Sciences.“ *Current Sociology* 55: 323–342.

- Coleman, Roy. 2004. „Reclaiming the Streets: Closed Circuit Television, Neoliberalism and the Mystification of Social Divisions in Liverpool, UK.“ *Surveillance & Society* 2 (2/3): 293–309.
- Cooper, Davina. 2007. „Being in Public: The Threat and Promise of Stranger Contact.“ *Law & Social Inquiry* 32 (1): 203–232.
- de Certeau, Michel. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- de Certeau, Michel. 1996. „Vynalézání každodennosti.“ Pp.77–96 in Alban Bensa (ed.). *Antologie francouzských společenských věd: město*. Praha: Cefres.
- Davis, Mike. 1990. *City of Quartz: Excavating the Future of Los Angeles*. London: Verso.
- Dixon, John, Mark Levine, Rob McAuley. 2006. „Locating Impropriety: Street Drinking, Moral Order and the Ideological Dilemma of Public Space.“ *Political Psychology* 27 (2): 187–206.
- Dohnalová, Marie. 2005. „Veřejný prostor a dobrovolnické organizace.“ *Lidé města* 7 (16).
- Douglas, Mary. 1984. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Ark Paperbacks.
- Erbel, Joanna. n.d. „Boj za rovný městský prostor. Komu se mění post-socialistické město?“ *Evropské město* [online] [cit. 11. 11. 2011]. Dostupné z: <http://www.evropskemesto.cz/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=448>.
- Fischer, Petr. 2008. *Veřejné osvětlení: postmoderní morálka, postmoderní politika*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Frevel, Bernhard. 2006. „Urban Safety: Editorial.“ *German Policy Studies* 1 (3): 1–18.
- Friedelbaum, Stanley. 1999. „Private Property, Public Property: Shopping Centers and Expressive Freedom in the States.“ *Albany Law Review* 62 (4): 1229–1263.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Gehl, Jan. 2000. *Život mezi budovami*. Brno: Nadace Partnerství.
- Gehl, Jan, Iars Gemzoe. 2002. *Nové městské prostory*. Šlapanice: Era.
- Goffman, Erving. 1956. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: Edinburgh Social Sciences Research Center.
- Goffman, Erving. 1966. *Behavior in Public Place*. New York: Free Press.
- Goffman, Erving. 1972. *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Goss, Jon. 1993. „The ‚Magic of the Mall‘: An Analysis of Form, Function, and Meaning in the Contemporary Retail Built Environment.“ *Annals of the Association of American Geographers* 83 (1): 18–47.
- Habermas, Jürgen. 1989. *The Structural Transformation of Public Sphere*. Cambridge: Polity Press.
- Havelková, Hana. 1995. „Dimenze ‚gender‘ ve vztahu soukromé a veřejné sféry.“ *Sociologický časopis* 31 (1): 25–38.
- Helms, Gesa, Rowland Atkinson, Gordon MacLeod. 2007. „Editorial: Securing the City: Urban Renaissance, Policing and Social Regulation.“ *European Urban and Regional Studies* 14 (4): 267–276.
- Howell, Phillip. 2001. „Sex and the City of Bachelors: Sporting Guidebooks and Urban Knowledge in Nineteenth-century Britain and America.“ *Cultural Geographies* 8 (1): 20–50.
- Jacobs, Jane. 1975. *Smrt a život amerických velkoměst*. Praha: Odeon.
- Jayne, Mark, Susan Holloway, Gill Valentine. 2006. „Drunk and Disorderly: Alcohol, Urban Life and Public Space.“ *Progress in Human Geography* 30 (4): 451–468.
- Johnson, Peter. 2006. „Unravelling Foucault’s Different Spaces.“ *History of the Human Sciences* 19 (4): 75–90.

- Karp, David. 1973. „Hiding in Pornographic Bookstores: A Reconsideration of the Nature of Urban Anonymity.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 1 (4): 427–451.
- Kärholm, Matthias. 2005. „Territorial Complexity in Public Spaces: A study of Territorial Production at Three Squares in Lund.“ *Nordisk Arkitekturforskning* 18 (1): 99–114.
- Kärholm, Matthias. 2007. „The Materiality of Territorial Production: A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space.“ *Space and Culture* 10 (4): 437–453.
- Kostroň, Lubomír. 2011. *Psychologie architektury*. Praha: Grada.
- Kotsakis, Andreas. 2011. „Heterotopias of the Environment: Law's Forgotten Spaces.“ Pp. 193–213 in Andreas Philippopoulos-Mihalopoulos (ed.). *Law and Ecology: New Environmental Foundations*. London: Routledge.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lianos, Michalis. 2004. „Social Control after Foucault.“ *Surveillance & Society* 1 (3): 412–430.
- Lofland, Lyn. 1972. „Self-management in Public Settings: Part II.“ *Urban Life and Culture* 1: 217–231.
- Lofland, Lyn. 1973. *A World of Strangers: Order and Action in Urban Public Space*. Prospect Heights: Waveland.
- Lofland, Lyn. 1989. „Social Life in the Public Realm: A Review.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 17 (4): 453–482.
- Lomell, Heidi. 2004. „Targeting the Unwanted: Video Surveillance and Categorical Exclusion in Oslo, Norway.“ *Surveillance & Society* 2 (2/3): 346–360.
- Loukaitou-Sideris, Anastasia, Rena Ehrenfeucht. 2009. *Sidewalks: Conflict and Negotiation over Public Space*. Boston: MIT Press.
- Lynch, Kevin. 2004. *Obraz města*. Praha: Polygon.
- Madanipour, Ali. 2006. „Public Spaces of European Cities.“ *Nordisk Arkitekturforskning* 1: 7–16.
- Manzo, John. 2005. „Social Control and the Management of ‚Personal‘ Space in Shopping Malls.“ *Space and Culture* 8 (1): 83–97.
- Matějů, Martin. 2003. „Město a veřejný prostor.“ *Český lid* 90 (3): 225–228.
- Matoušek, Petr. 2010. „Zákaz prostituce městskou vyhláškou: kdo, co, jak a kým je zakazováno/regulováno.“ Pp. 74–90 in Dagmar Marková (ed.). *Sexuality III.: Zborník vedeckých příspěvků*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Milgram, Stanley. 1970. „The Experience of Living in Cities.“ *Science* 167 (3924): 1461–1468.
- Mitchell, Don. 1995. „The End of Public Space? People's Park, Definitions of the Public, and Democracy.“ *Annals of the Association of American Geographers* 85 (1): 108–133.
- Mitchell, Don. 1997. „The Annihilation of Space by Law: The Roots and Implications of Anti-homeless Laws in the United States.“ *Antipode* 29 (3): 303–335.
- Moser, Gabriel, Dennis Corroyer. 2001. „Politeness in the Urban Environment: Is City Life Still Synonymous with Civility?“ *Environment and Behavior* 33 (5): 611–625.
- Nawrath, Martin (ed.). 2003. *Plánovací víkend: příručka pro společné plánování veřejných prostranství*. Brno: Nadace Partnerství.
- Nissen, Sylke. 2008. „Urban Transformation: From Public and Private Spaces to Spaces of Hybrid Character.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (6): 1129–1149.
- Ouředníček, Martin (ed.). 2006. *Sociální geografie pražského městského prostoru*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Ouředníček, Martin (ed.). 2008. *Suburbanizace.cz*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Petříček, Miroslav. 2004. „Veřejný prostor.“ [online]. Radiofejetony BBC Czech [cit. 11. 11. 2011]. Dostupné z: <http://www.bbc.co.uk/czech/domesticnews/story/2004/05/040528_radiofejeton.shtml>.

- Pétonnet, Colette. 1987. „L'anonymat ou la pellicule protectrice.“ In *Le Temps de la réflexion*, 8. *La ville inquiète*. Paris: Gallimard.
- Phillips, Timothy, Philip Smith. 2006. „Rethinking Urban Incivility Research.“ *Urban Studies* 43 (5/6): 879–901.
- Pospěch, Pavel. 2009. „Cizinec opouští město.“ Pp. 177–196 in Slavomíra Ferenčuhová (ed.). *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Pospěch, Pavel. 2011. „Město pro rodinu: konstrukce ‚rodinného prostoru‘ v nákupním centru.“ Pp. 133–154 in Barbora Vacková, Lucie Galčanová, Slavomíra Ferenčuhová (eds.). *Třetí město*. Červený Kostelec a Brno: Pavel Mervart a Masarykova univerzita.
- Sennett, Richard. 2002. *The Fall of Public Man*. London: Penguin.
- Sennett, Richard. 2008. *The Uses of Disorder*. New Haven, London: Yale University Press.
- Siebel, Walter, Jan Wehrheim. 2003. „Security and the Urban Public Sphere.“ *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften* 42/1.
- Simmel, Georg. 1910. „How is Society Possible?“ *American Journal of Sociology* 16 (3): 372–391.
- Simmel, Georg. 1997. „The Metropolis and Mental Life.“ Pp. 174–186 in David Frisby, Mike Featherstone (eds.). *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.
- Smith, Neil. 1996. *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London: Routledge.
- Sorkin, Michael (ed.). 1994. *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Hill and Wang.
- Staeheli, Lynn, Albert Thompson. 1997. „Citizenship, Community, and Struggles for Public Space.“ *Professional Geographer* 29 (1): 28–38.
- Stachová, Jana. 2004. „Výzkum evropského veřejného prostoru.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (4): 559–560.
- Sterne, Jonathan. 2005. „Urban Media and the Politics of Sound Space.“ Sound in Art and Culture, a Special Issue of *Open: Cahier on Art and the Public Domain* [online]: 6–15 [cit. 11. 11. 2011]. Dostupné z: <<http://www.skor.nl/article-2853-en.html>>.
- Sýkora, Luděk (ed.). 2002. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku.
- Šilhánková, Vladimíra. 2008. „Veřejné prostory našich měst.“ *Veřejná správa* 14 (6): 5–8.
- Temelová, Jana. 2006. „Odras globalizace v komerční nebytové výstavbě v Praze po roce 1990: diferenciaci a homogenizaci fyzického prostředí.“ Pp. 19–41 in Martin Ouředníček (ed.). *Sociální geografie pražského městského prostoru*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Temelová, Jana. 2008. „Suburbanizace a městské prostředí.“ Pp. 29–37 in Martin Ouředníček (ed.). *Suburbanizace.cz*. Praha: Přírodovědecká fakulta UK.
- Tonkiss, Fran. 2003. „The Ethics of Indifference. Community and Solitude in the City.“ *International Journal of Cultural Studies* 6 (3): 297–311.
- Vacková, Barbora, Lucie Galčanová, Ondřej Hofírek. 2011. „„Za čistší město“: Problémové lokality a jejich obyvatelé z pohledu místní politiky a správy.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 633–656.
- Valentine, Gill. 2008. „Living with Difference: Reflections on Geographies of Encounter.“ *Progress in Human Geography* 32 (3): 323–337.
- Wehrheim, Jan. 2003. „Technische Konstruktion urbaner Ordnung“. In B. Menzel, K. Ratke (eds.). *Grenzenlose Konstruktivität?* Opladen: Leske & Budrich.
- White, Rob. 1992. „Young People, Community Space and Social Control.“ [online]. Paper presented at the National conference on juvenile justice, Australian institute of criminology [cit. 11. 11. 2011]. Dostupné z: <<http://www.aic.gov.au/publications/proceedings/22/white.pdf>>.

- Whyte, William H. 1980. *The Social Life of Small Urban Places*. Washington, D.C.: The Conservation Foundation.
- Williamson, Kari-Lyn. 2002. „Civility Proxies and Social Tolerance in American Marketplaces.“ *Sociological Inquiry* 72: 486–499.
- Wilson, James, George Kelling. 1982. „Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety.“ *Atlantic Monthly*.
- Wolfinger, Nicholas. 1995. „Passing Moments: Some Social Dynamics of Pedestrian Interaction.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 24 (3): 323–340.
- Zimbardo, Philip. 1970. „The Human Choice: Individuation, Reason and Order Versus Deindividuation, Impulse and Chaos.“ Pp. 237–307 in W. Arnold, D. Levine (eds.). *1969 Nebraska Symposium on Motivation*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Zukin, Sharon. 1995. *The Cultures of Cities*. Oxford, Cambridge, MA: Blackwell.